

Veel data, weinig reflectie

Recensie van Vivien Waszink & Laura van Eerten (2018) Kids, koffietjes & comfortzone. Waarom taal soms irritant is. (AUP, Amsterdam).

Algemeen

De auteurs van dit boekje organiseerden vijf jaar lang de verkiezing *Weg met dat woord!* Dat was een gouden greep, want voor gemor en geklaag is er in Nederland altijd wel een markt. Bovendien zijn Nederlanders betrokken op taal. Allerlei maatschappelijke sekten, zuilen en bubbels definiëren zichzelf niet alleen door hun meningen maar ook door hun taalgebruik en hun waardeoordelen over eigen en andermans taalgebruik: NRC-intellectuelen, straattaaljongeren (*bien étonnés ...*), en zo zijn er meer subgroepen te bedenken. In dit boek doen de auteurs op vrij directe wijze verslag van wat ze aan ergerniswekkende woorden en uitdrukkingen zijn tegen gekomen, en met welke 'rechtvaardiging' de ergernis werd gemotiveerd. De ergerniswekkende woorden en uitdrukkingen zijn ingedeeld in vijf categorieën:

- Engelse woorden
- Kantoortaal en verbloemtaal
- Verkleinwoorden
- Jongerentaal en ophemel- en afkraaktaal
- Klassieke fouten tegen de prescriptieve grammatica

Er komt zodoende een massa uitdrukkingen voorbij, die flink gehaat worden, en er worden door de haters veel onzinnige rechtvaardigingen van hun taalhaat gegeven, trouw gerapporteerd in dit boeiende boek. Het boek is daarmee een fraai overzicht van woorden en uitdrukkingen die ergernis oproepen, en biedt tevens een overzicht van de onzinnige rechtvaardigingen van die ergernis.

Aan de andere kant ontziet het boek de doelgroep (taalliefhebbers, dus bovengemiddeld geschoolde lieden) wel al te zeer door zijn gebabbel en opsommerigheid. Het gebabbel dient om de leden van de opsomming aan elkaar te praten. Maar waar blijven de stoutmoedige hypothesen, de geestrijke vragen en speculatieve antwoorden, de gelegenheden om iets dieps over de werking van de menselijke geest aan te leren? Waar populariserende werken van theoretisch natuurkundigen de lezer dwingen om op zijn tenen te lopen, hebben geesteswetenschappers nog wel eens de neiging op de knieën te gaan zitten en kindertaal (krantentaal) te bezigen tegen hun publiek. Kom op, mensen zijn niet infantiel en kunnen veel meer begrijpen dan je denkt, als je de juiste woorden kiest. Door de hele toonzetting bevestigen de auteurs het vooroordeel dat taalkunde geen echte wetenschap is. En ze missen de kans om de lezers in contact te brengen met spannende inzichten in de werking van de menselijke geest. Want taalkunde is immers een geesteswetenschap. Daarom zal ik in deze recensie eerst een gemiste kans benoemen en schetsmatig aangeven hoe het intellectueel uitdagender had gekund, zonder afbreuk te doen aan het populariserende karakter van dit boek en zonder dat de doelgroep (taalliefhebbers) het spoor bijster zouden worden.

Gemiste kans: de lengte van woorden

Bij het bespreken van anglicismen merken de auteurs op dat *kids* korter is dan *kinderen* en dat het daardoor beter bekt. Dit was nu een prima gelegenheid geweest om te wijzen op een principe van zelforganisatie dat op de organisatie van taal in de menselijke geest van toepassing is. De taalkundige George Kingsley Zipf toonde in 1932 aan dat de frequentie van woorden correleert met de korthed ervan. Dus, hoe vaker een woord voorkomt, hoe korter het (doorgaans) zal zijn. Dit is zichtbaar op frequentielijsten. De meest voorkomende woorden zijn ultrakort: *de, het, ik, jij, en, is, dat, een, van*. De werking van deze correlatie is ook zichtbaar in het gebruik van afkortingen. Als een lang woord veel gebruikt wordt, dan wordt het steevast afgekort. *Belasting Toegevoegde Waarde* wordt dan *BTW*, een *Bekende Nederlander* wordt een *BN'er* en een *disk jockey* wordt een *dj*. *Kinderen* is een woord dat we veel gebruiken. Het zou daarom inderdaad het geval kunnen zijn dat de kortere vorm *kids* meer in overeenstemming is met de frequentie van dit begrip.

Dit principe geldt in zijn sterkste vorm voor de taal van een persoon. Een boer zal bijvoorbeeld vaker boerenwoorden gebruiken dan andere mensen. In een gemeenschap worden de voorkeuren van personen (genres) weer uitgemiddeld, maar is het Zipf effect nog steeds zichtbaar. Natuurlijk is het geen eenvoudige klus om dit principe zo makkelijk mogelijk uit te leggen. Dan ben je zo maar een tiental bladzijden, voorbeelden en illustraties verder. Maar dan heb je ook wat. Dan heeft de lezer echt wat opgestoken. Dat doe je meer dan het alleen maar stapelen van voorbeeldjes en rechtvaardigingen van taalergernissen.

De populariteit van *selfie* tegenover *zelfportret* of *foto van jezelf* past ook in dit patroon. Het woord is tamelijk frequent en moet daarom kort zijn. Daarnaast mag ook nog opgemerkt worden dat het woord voor veel Nederlanders naadloos in de Nederlandse woordenschat past. Immers, veel Nederlanders spreken de *z* uit als een *s*, dus *selfie* is de uitspraak van wat we anders als *zelfie* hadden geschreven. En veel Nederlanders spreken de verkleinuitgang *-je* uit als *-ie* (*boekje* > *boekie*, *huisje* > *huissie*). Zo beschouwd is *selfie* gewoon de uitspraak van *zelfje*, analoog aan *sakkie* > *zakje*. Met een beetje meer taaltheorie wordt alles veel interessanter.

De auteurs vermelden ook de gewoonte om de namen van steden te vervangen door het netnummer. Het aardige is dat die netnummers (058) in de uitspraak (*nul vijf acht*) vaak niet korter zijn dan de naam van de stad (*Leeuwarden*). Gaan ze tegen Zipf in? Nee, want ze zijn in geschreven vorm wel veel korter: 058 (3 tekens) tegenover Leeuwarden (10 tekens). Je verwacht dan dat die netnummers vooral in geschreven vorm gebruikt zullen worden, en dat is ook zo. Ze komen bij uitstek voor in graffiti, op blogs, in WhatsApp-berichten, en dergelijke. Kijk, dat is nu het mooie van theorievorming, dat je ook weer nieuwe observaties doet. En dit punt was ook weer mooi waard geweest om aan de lezer duidelijk te maken.

Verkleinwoorden

Meer aanzet tot het nadenken over een verklaring (= theoretiseren) is te vinden in het hoofdstuk over verkleinwoorden. De auteurs vertrekken van het idee dat verkleinwoorden met materiële grootte en kleinheid te maken hebben, maar het gaat natuurlijk om geestelijke grootte en kleinheid, of beter, het gaat om macht en affectie. Dat suggereren ze zelf al door Herman Pleij te citeren, die zegt dat Nederlanders tot huiskamerformaat alles reduceren wat vreemd, groots, bedreigend, extreem en meeslepend is. Het verkleinwoord bezweert, maakt de impact van een persoon of ding

kleiner. Dat is de machtsfactor. Pleij brengt de affectieve factor tot uitdrukking in het woord “huiskamerformaat”, want we houden van onze huiskamer. De machtsfactor komt tot uitdrukking als je een persoon aanspreekt met bepaalde verkleinwoorden, als je tegen een vrouw zegt “Vrouwetje, kun je me koffie inschenken”, of “Luister eens, mannetje” tegen een man. Bij “babyt’je” speelt uiteraard alleen de affectie. Maar als ik zeg “een leuk boekje”, of “een leuk optrekje”, dan kan er al een mate van geringschatting in het spel zijn, en wordt er een machtsspel gespeeld waarbij ik aan mijn eigen jaloezie probeer te ontkomen door het boek of het huis te devalueren.

Verder werd bij allerlei verkleinwoorden niet expliciet getoond dat het verkleinwoord geen normale tegenhanger had. Er werden dus geen “niet bestaande” voorbeelden gegeven. Jammer, want dat is vaak veel illustratiever dan een suggestieve omschrijving. Zo staat in het boekje: “Soms kunnen woordgroepen ook samensmelten tot een verkleinwoord, denk maar aan *onderonsje*.” Dan is het interessant om ook contrasten te tonen waaruit blijkt dat een verkleinvorm veel gewoner (= frequenter) is dan de onverkleinde vorm:

We hebben een nuttig onderonsje gehad.
?? *We hebben een nuttig onderons gehad.*

Op de kleintjes letten (‘zuinig zijn’)
?? *Op de kleinen letten (‘zuinig zijn’).*

Zich een hoedje schrikken
?? *Zich een hoed schrikken*

En dat kan weer een opstap zijn om de relatie tussen het frequente en het normale te bespreken. Wat frequent is, wordt als normaler ervaren dan wat niet frequent is.

Bij *meisje* wordt echter wel *meis* besproken, omdat de auteurs dat wel eens gehoord hebben. Een blik op Google leert echter dat de bovenstaande vormen allemaal wel te vinden zijn. Ik wou maar zeggen: je mag ook wijzen op dingen die niet voorkomen, of veel minder vaak voorkomen, gewoon, om inzicht in de data te geven. Niettemin, kwam het hoofdstuk over verkleinwoorden wat mij betreft goed uit de verf, omdat er sprake was van een aanzet tot reflectie in de vorm van het aan Pleij ontleende citaat, en er wordt ook nog een artikel over de betekenis van verkleinwoorden aangehaald. Ik moest hier ook nog denken aan het stadsdialectwoord *schoffie* (straatbengel), dat geen tegenhanger in het ABN heeft (**schoftje*) en waarschijnlijk direct uit het stadsdialect afkomstig is.

Dat brengt me op het punt dat er weinig aandacht aan dialect wordt besteed, ik bedoel dialect in brede zin, als de taal van een samenhangende groep. Er worden in het boek verscheidene uitdrukkingen als bekend gerapporteerd die ik als oude man uit de provincie niet ken. Dat gold vooral voor straattaal en voor een deel van de kantoortaal. Onbekend als kantoortaal waren mij: *bila* of *bilaatje* (< bilateraaltje), *agile* (flexibel), *scrummen* (in korte tijd snel samen iets bereiken, oorspronkelijk rugbyterm), pijnpunten *escaleren* (oplossen dus), problemen *neertunnelen* (oplossen). Dat moet wel typisch Randstedelijke kantoortaal zijn, die nog niet in maagdelijk Friesland is doorgedrongen. Veel ergeraars zeggen dat de term die ze haten vaag is, maar de auteurs laten terecht zien, dat dat niet zo is. Er is bijvoorbeeld niks onduidelijks aan *proactief*. Het is wel een van die woorden die soms wat overbodig lijken. Zo van “We zoeken een proactieve werknemer”. Ja

logisch, je zult nooit lezen “we zoeken een werknemer die niet proactief is”. Het spreekt meestal voor zich, het hoeft niet altijd expliciet gemeld te worden. Net als wanneer een vrouw op een datingsite zichzelf omschrijft als “spontane vrouw”. Je ziet nooit staan “geremde vrouw” of zelfs “secundair reagerende vrouw”. Maar goed, taal zit vol gewauwel: waarom zou je dat ergerniswekkend vinden?

De machtsfunctie van taal

De auteurs noemden bij *kids* als verklaring dat het woord lekker kort is. Maar daarnaast is *kids* in het voordeel omdat het Engels is, en we kunnen onze status, onze macht, verhogen door op gepaste wijze veel Engels door ons Nederlands te mengen. Daarmee geven we een gouden randje aan ons imago. Knappe en invloedrijke mensen op televisie spreken Engels. Daarmee zijn mensen toch ook een beetje als apen op de apenrots, en zowel mannen als vrouwen proberen zichzelf aantrekkelijk te maken door Engels te gebruiken. Dit statusaspect had van mij als boodschap wel beter uit de verf mogen komen. Het zet immers aan tot zelfreflectie over de manier waarop we met elkaar omgaan. Anderen verzetten zich en ontnemen anderen de toegenomen status door het gebruik van bepaalde uitdrukkingen irritant te vinden.

Zo beschouwd heeft taalergernis alles te maken met het macht- en statusspel dat we met elkaar spelen. Taalergernis maakt dat we niet meegaan in de status die anderen zichzelf toekennen door hun woordgebruik. Daarom zijn de verklaringen voor die ergernis totaal onzinnig, niet rationeel. Mensen noemen iets waar ze zich aan ergeren vaak vaag, maar modieuze taal is zelden vaag. Aan de ergernis ligt het macht- en statusspel ten grondslag, waarvan mensen zich niet bewust zijn. De rationalisatie laat zien dat de mensen zichzelf graag willen rechtvaardigen.

Toegegeven, dit alles is speculatief maar het zet taalergernis ineens wel in een heel ander licht. Bovendien is zo'n speculatie niets meer dan een uitwerking van wat eigenlijk ook wel uit de sociolinguïstiek en de psychologie bekend is. Daarom is het ook een hopeloos streven om taalergernis te bestrijden door de ergernis zelf te willen ontkennen. Het is beter om een juist begrip te krijgen van wat de onderliggende oorzaak van taalergernis is. We kunnen er niet aan ontkomen, maar we kunnen het wel begrijpen en daardoor enigszins hanteerbaar houden. Ik noem dit omdat het boek besluit met een moralistisch getint verhaaltje. De auteurs roepen op tot taaltolerantie. “Weg met die ergernis”, schrijven ze. Maar een gevoel dat onderdrukt wordt, is ook gevaarlijk. Tolerantie zonder begrip is eerder onverschilligheid en *laissez-faire*, en tolerantie voor kwade zaken is gewoon slecht. Daarom is een pleidooi voor tolerantie zonder meer hol. Eerst begrijpen, dan al dan niet tolerant zijn.

Als recensent doe ik natuurlijk mee aan het machtsspel want ik spreek een oordeel uit, zoals wij allemaal constant doen. “Veel data, weinig reflectie”. Verder goed geschreven en vormgegeven. Dat is mijn oordeel, en daar moet U het mee doen.

Eric Hoekstra, Fryske Akademy, Ljouwert / Leeuwarden